

Islam na terenie Azji Środkowej po 1991 r. w kontekście zagrożeń regionu. Kontynuacja zagadnienia islamu na obszarze postsowieckim

Słowa kluczowe: Islam, Azja Środkowa, obszar postsowiecki, ugrupowania islamskie

Sytuacja międzynarodowa regionu po rozpadzie ZSRR

Schyłek istnienia ZSRR był niezwykle ważny dla regionu Azji Środkowej w kontekście odrodzenia religijnego, kiedy to wojna domowa w Afganistanie i rewolucja religijna w Iranie doprowadziły do odrodzenia w społeczeństwach regionu islamu prześladowanego za czasów imperium sowieckiego. Niezależnie od odrodzenia religijnego pojawiły się wówczas zjawiska kryzysu gospodarczego, społecznego i politycznego. Miało to związek z rozpadem imperium sowieckiego. Pomimo oznak „odrodzenia” narodowego i religijnego Azji Środkowej jej elity i społeczeństwa nie były przygotowane na rozpad ZSRR i nie parły do uzyskania niepodległości. Bezsprzecznie kluczowe dla Azji Środkowej decyzje w tej sprawie zapadały nadal w Moskwie, a lokalne elity jedynie się do nich dostosowywały,

jak miało to miejsce na przykład w 1991 w przypadku puczu Janajewa¹. Znamienne jest również, że deklaracje niepodległości w poszczególnych republikach środkowoazjatyckich ogłoszone zostały długo po podobnych deklaracjach w europejskich i kaukaskich regionach ZSRR. Przedstawiciele Azji Centralnej nie brali udziału w białowieskiej naradzie prezydentów Rosji, Ukrainy i Białorusi ignorującej istnienie ZSRR i powołującej do życia Wspólnotę Państw Niepodległych. Wreszcie zdezorientowani rozpadem ZSRR i nieobjęciem ich projektem Wspólnoty prezydenci Azji Centralnej spotkali się 4 dni później i poprosili o przyjęcie do WNP.

Okres formalnej zależności regionu od Moskwy skończył się 26 grudnia 1991 roku, gdy oficjalnie rozwiązano ZSRR. Na mapie świata pojawiły się nowe państwa: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan². Stały się one szybko podmiotem polityki międzynarodowej. Jednym z najważniejszych części składowych polityki tych państw stała się rywalizacja regionalna o pozycję lidera postradzieckiej Azji Centralnej. Region stał się polem rywalizacji określanej mianem „Wielkiej Gry” toczonej przez Rosję, USA, Chiny, w mniejszym stopniu inne państwa (m.in. Pakistan, Iran, Turcję) o strategiczne wpływy w regionie³, w tym przede wszystkim o kontrolę nad eksploatacją i transportem kaspijskich bogactw naturalnych – głównie ropy naftowej i gazu. Rywalizacja mocarstw rozgrywających słabości państw regionu negatywnie wpływała na ich stabilność, z drugiej jednak strony w przyszłości stwarzała szanse na ich rozwój.

Po 11 września 2001 r. Azja Środkowa w związku z walką z międzynarodowym terroryzmem islamskim stała się obiektem szczególnego zainteresowania ze strony USA i krajów zachodnich. Ale także Rosji i Chin, które wyrażały zaniepokojenie obecnością Amerykanów u swoich zachodnich granic – i w postradzieckiej Azji Centralnej, Afganistanie i Pakistanie⁴. Rozpad ZSRR obudził również w muzułmańskiej Turcji

1 Pucz Janajewa to nieudana próba przejęcia władzy w ZSRR przez „twardogłowych” liderów KPZR w sierpniu 1991. W rezultacie puczu zawieszono działalność (24 sierpnia), a następnie zlikwidowano (29 sierpnia) KPZR. Proces demontażu pozostałości systemu komunistycznego przybrał na sile – klęskę puczu Janajewa uznaje się niekiedy w historiografii oraz publicystyce za upadek systemu komunistycznego w ZSRR.

2 Strachota K., *Azja Centralna – charakterystyka regionu w kontekście stabilności i wyzwań migracyjnych*, Warszawa 2010, w s. 27.

3 *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 8.

4 Zasada G., *Rewolucja 11 września w Azji Centralnej?*, „Tydzień na Wschodzie” 3(254)/2002.

ogromne apetyty na zagospodarowanie rysującej się w regionie Kaukazu i Azji Centralnej próżni związanej z wycofaniem się – przynajmniej formalnym – Rosji. Szczególnie silne były zabiegi pod adresem tureckojęzycznych republik – Azerbejdżanu, Turkmenistanu, Uzbekistanu, Kazachstanu i Kirgistanu, co było naturalną konsekwencją kluczowej roli, jaką turecka ideologia narodowa odgrywa w państwie⁵.

Dynamicznie rozwijająca się sytuacja w regionie Azji Centralnej zmusiła również dyplomację irańską do zintensyfikowania działań na rzecz zagwarantowania sobie wpływów na tym obszarze będącym areną rywalizacji mocarstw światowych⁶.

Bardzo ważnym wyzwaniem dla Azji Środkowej w pierwszej dekadzie niepodległości, była groźba zagrożenia zewnętrznego i wewnętrznego. W leżącym z najbliższym sąsiedztwie Afganistanie trwała wojna domowa w której zwycięstwo odnosili radykałowie islamscy. Po zajęciu w 1996 r. przez Talibów Kabulu realna wydawała się inwazja Talibów na tereny Azji Środkowej. W latach 1992–1997 w Tadżykistanie doszło do wojny domowej w której aktywnym uczestnikiem byli również islamscy fundamentaliści. Wreszcie sytuacja w Dolinie Fergańskiej w pierwszej dekadzie niepodległości krajów Azji Środkowej budziła silne niepokoje że względu na zagrożenie dla jej stabilności ze strony islamskich fundamentalistów i radykałów.

Ważną cezurą dla regionu okazał się 2001 r., kiedy to USA wypowiedziały wojnę międzynarodowemu terroryzmowi islamskiemu i wspierającym go rządowi Talibów w Afganistanie. Następnie w związku z podjęciem interwencji zbrojnej w Afganistanie region Azji Środkowej stał się zapleczem dla operacji sił zachodnich przeciwko Talibom⁷. Kraje muzułmańskie Kirgistan, Uzbekistan i – w mniejszym stopniu Tadżykistan, stały się wówczas miejscem stacjonowania sił USA i NATO. Od 2005 r. dało się zauważyć w regionie stopniowe ograniczanie roli Stanów Zjednoczonych na rzecz Rosji, która nadal pozostaje główną siłą polityczną i militarną w regionie. Również stopniowo wzrasta tu znaczenie Chin, które kierują się interesami, aby Azja Środkowa nie stała się zapleczem dla

5 Strachota K., *Jaka Turcja na Kaukazie i w Azji Centralnej?* „Tydzień na Wschodzie” 2(294)/2003.

6 Zasada G., *Wizyta prezydenta Iranu Mohammada Chatamiego w państwach Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie” 16(267)/2002.

7 Głębocki H., *Azja Środkowa po 11 września 2001 r.*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 22/2001, s. 250.

separatyzmu ujugurskiego⁸, jednocześnie zwalczają obecność USA na tych terenach i szukają dostępu do gazu ziemnego i ropy naftowej.

Islam w regionie

Islam w Azji Środkowej nigdy nie stanowił monolitu i był silnie zróżnicowany zarówno uwarunkowaniami historycznymi, jak i kulturowymi. W początkowym okresie niezależności, w warunkach słabej identyfikacji z państwem, islam był głównym elementem budowania tożsamości narodowej⁹. Religia stanowiła wówczas główne źródło odbudowy solidarności społecznej¹⁰. Zdecydowanie większe znaczenie miała na terenie Uzbekistanu i Tadżykistanu, znacznie mniejsze wpływy posiada na terenie Kazachstanu i Kirgistanu oraz Turkmenistanu. Jednak szybkość, z jaką islam odradzał się w regionie może budzić podziw. Do 1990 r. Kirgistanie oficjalnie funkcjonowało jedynie 15 meczetów – w 1990 roku wybudowano 50 nowych, w Turkmenistanie wzniesiono 30 nowych świątyń, w Kazachstanie 90 nowych meczetów. Dominujący w regionie sufizm przeżywał renesans. W kolchozach odbudowywano lokalne świątynie sufickie, kobiety – mużłmanki zakładały domowe szkoły, w których uczyły dzieci, jak należy się modlić¹¹. W latach 90-tych XX wieku nastąpiła reislamizacja społeczeństw Azji Środkowej. Jego główny nurt był ściśle kontrolowany przez państwa regionu, które otwierały nowe meczety, madrasy i akcentowały znaczenie islamu w budowaniu tożsamości narodowej i państwowej.

Jako religia islam w regionie był i jest silnie zróżnicowany. Wynika to zarówno z uwarunkowań historycznych, tj. podziału na zislamizowane oazy południowe i słaby islam kazachstański, turkmeński i kirgiski, gdzie religia odgrywa słabą rolę.

8 Jgurzy są grupą etniczną pochodzenia tureckiego wyznającą islam, są, jedną z 55 mniejszości uznanych oficjalnie w Chińskiej Republice Ludowej. Mieszkają głównie w Ujgurskim Autonomicznym Regionie Xinjiang. W 2010 szacowano ich liczebność na 10 mln.

9 Ponomariov V., *Islam v sisteme gosudarstvennoj polityki Uzbekistana i Turkmenistana: 1990* [w:] Jordan M.V., Kuzeev R.G., Cervonna S., *Islam w Ewrazji*, Moskwa 2001.

10 Zapaśnik S., „Walczący islam” w Azji Centralnej. *Problem społecznej genezy zjawiska*, Wrocław 2006, s. 69.

11 Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 77.

W Azji Centralnej zdaniem specjalistów związanych z Ośrodkiem Studiów Wschodnich islam w tym regionie należy traktować:

- a) jako element tożsamości indywidualnej i grupowej. Taki islam traktowany jest dość powszechnie jako element tradycji kształtujący życie (relacje i zachowania) jednostki na poziomie rodziny i społeczności lokalnej. Świadomość bycia muzułmaninem nie wiąże się z rygorystycznym przestrzeganiem szariatu i zazwyczaj znajduje wyraz w wyrastających z tradycji sufickich formach religijności ludowej, nie podbudowanej rzetelną wiedzą teologiczną. Islam w tym wymiarze jest silnym czynnikiem konserwującym tradycyjne wzorce i struktury społeczne;
- b) jako czynnik narodowo – i państwowotwórczy. Islam jako jeden z elementów budowy tożsamości narodowej i państwowej oraz płaszczyzna współpracy z krajami muzułmańskimi wykorzystywany był przez władze wszystkich państw regionu. Obecnie akcentowanie islamu w retoryce politycznej ma raczej charakter hamowania rozwoju fundamentalizmu islamskiego. W całym regionie władze sprawują kontrolę nad oficjalnymi strukturami muzułmańskimi, meczetami, szkolnictwem religijnym itp.;
- c) jako baza ideologiczna i logistyczna do walki o zmianę porządku politycznego, społecznego i kulturowego w duchu fundamentalizmu islamskiego. Fundamentalizm islamski najsilniej rozwinął się w Tadżykistanie i Uzbekistanie. Islam w tych krajach stanowił zaplecze ideologiczne (wezwanie do czystego islamu, obalenie rządów i stworzenie sprawiedliwego państwa kierującego się zasadami islamu) i logistyczne (wsparcie zbrojne, finansowe i szkoleniowe ze świata islamskiego via Afganistan i Tadżykistan) do walki politycznej. Najpełniejszego wyrazu fundamentalizm nabrał w czasie wojny domowej w Tadżykistanie (1992–1997), a później w działalności Islamskiego Ruchu Uzbekistanu (IRU) organizującego zbrojne rajdy na Kirgistan i Uzbekistan (1999, 2000 – tzw. kryzysy batkeńskie) z zamiarem wywołania powstania w Kotlinie Fergańskiej i w działalności panislamskiej, partii Hizb ut-Tahrir (HT). Zarówno wojna w Tadżykistanie, jak i działalność IRU pokazują, że islam jest tu wyłącznie zastoną dla ambicji politycznych i finansowych poszczególnych komendantów (składających powiązanych zazwyczaj z międzynarodowymi strukturami terrorystycznymi i mafijnymi). Fenomen HT wskazuje natomiast na społeczne i gospodarcze korzenie fundamentalizmu – kryzys demograficzny,

rozpad struktur społecznych, kryzys wartości i brak perspektyw. Rozwój idei został wyraźnie przyhamowany wraz z likwidacją reżimu Talibów, szeroką akcją propagandową i policyjną w regionie oraz obecnością wojsk koalicji antyterrorystycznej w Azji Centralnej. Działania te nie likwidują jednak korzeni problemu, stąd zapewne będzie on powracał;

- d) jako baza przebudowy społecznej, gospodarczej i kulturowej regionu w duchu zbliżonym do wartości zachodnich (budowy społeczeństwa otwartego, gospodarki rynkowej i modernizacji). Specyficznym – i marginalnym w skali regionu – przejawem tej wersji islamu jest działalność Sieci Rozwoju Agi Chana (Agha Khan Development Network – AKDN) w Tadżykistanie i innych krajach regionu¹².

Islam w krajach Azji Środkowej

Islam w Kazachstanie



Mapa Kazachstanu

Źródło: Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazachstan#/media/File:Kazakhstan_CIA_map_PL.png [dostęp: 06.12.2014].

¹² Strachota K., *Islam w Azji Centralnej. Wprowadzenie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 8–9.

Kazachstan jest największym i najlepiej rozwiniętym krajem regionu Azji Środkowej, liczy ponad 15 mln obywateli. Jest to państwo leżące częściowo w Azji (88% powierzchni) i częściowo w Europie (12% powierzchni – tereny na zachód od rzeki Emba), powstałe w 1991 w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego. Graniczy z: Chinami (1460 km granicy), Kirgistanem (980 km), Turkmenistanem (380 km), Uzbekistanem (2300 km) oraz Federacją Rosyjską (6467 km). Łączna długość granic Kazachstanu wynosi 12 187 km. Kazachstan ma również dostęp do największego jeziora świata – Morza Kaspijskiego – na długości 2340 km¹³. Całkowita powierzchnia kraju wynosi 2 724,9 tys. km².

Struktura etniczna kraju przedstawia się następująco: Kazachowie – 60,5%, Rosjanie – 24,5%, Ukraińcy – 2,7%, Uzbegy – 2,9%, Tatarzy – 1,4%, Ujgurzy – 1,5%, pozostali – 5% (1999)¹⁴. Ponadto kraj zamieszkiwało ponad sto innych grup etnicznych w tym Czeczenii, Koreańcy, Chińczycy, Polacy. Sprawiało to, że stosunki narodowościowe stały się jednym z głównych problemów nowej republik¹⁵.

W Kazachstanie dominują muzułmanie. Struktura wyznaniowa kraju przedstawia się następująco: muzułmanie – w ogromnej większości sunnici – ponad 60%, prawosławni – ok. 36%, różne protestanckie odłamy chrześcijaństwa – ok. 4%¹⁶.

Spółeczeństwo Kazachstanu jest w bardzo dużym stopniu zlaicyzowane. Kazaski islam nigdy w historii nie był islamem ekspansywnym, a lata okupacji sowieckiej wprowadzając świecki model życia dodatkowo zmniejszyły rolę religii w społeczeństwie¹⁷. Zwyciężył zakorzeniony wśród Kazachów od wieków islam ludowy – tolerancyjny i nieekspansywny, oparty głównie na tradycji. W życiu politycznym kraju islam praktycznie nie istnieje, jest natomiast zakorzeniony głęboko w rodowo-plemiennych tradycjach muzułmańskiej części społeczeństwa republiki. Pojmuje się go jako element narodotwórczy, bardzo istotne spoiwo dla wielu muzułmańskich grup etnicznych kraju. Znaczenie islamu jako

13 *Rocznik Statystyczny Kazachstanu 2009*, Astana 2010, http://web.archive.org/web/20131114064728/http://www.stat.kz/publishing/DocLib/2010/Ewegodnik_2010.pdf [dostęp: 04.12.2014].

14 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 71.

15 Rashid A., *Dżibad...*, s. 81–82.

16 Bartuzi W., *Islam w Kazachstanie...*, s. 11.

17 Jessa P., *Islam w politycznej suwerenności Kazachstanu*, <http://etnologia.pl/swiat/teksty/islam-w-politycznie-suwerennym-kazachstanie.php> [dostęp: 04.12.2014].

źródła wartości jest istotne, ale nie dominujące. Zdecydowana większość muzułmanów w Kazachstanie to sunnici szkoły hanafickiej (Kazachowie, Uzbegy, Ujgurzy). Występuje także (słabo zorganizowany) sunnizm szkoły szafickiej wyznawany głównie przez mniejszość czeczeńską, która znalazła się w Kazachstanie w wyniku stalinowskich przesiedleń.

Wraz z otwarciem się kraju na świat islamski na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku pojawił się także w Kazachstanie sunnizm szkoły han balickiej, cechujący się fanatycznym przestrzeganiem norm szariat. Rozwinął się on głównie na południu kraju, wśród 370-tysięcznej mniejszości uzbeckiej.

W kraju występuje również szyizm. Nieliczni i słabo zorganizowani szyici, złożeni są głównie z mniejszości azerskiej.

Na początku lat dziewięćdziesiątych przewidywano w Kazachstanie gwałtowne odrodzenie islamu. Rzeczywiście stało się ono faktem. Nie przybrało jednak „wojującej” formy, dążącej do polityzacji religii. Złożyło się na to kilka czynników: poważne zlaicyzowanie społeczeństwa, uwarunkowany historycznie nieekspansywny charakter kazaskiego islamu, nieufność wobec „importowanego” islamu ortodoksyjnego, przywiązanie do rodzimej tradycji i wreszcie obawa przed radykalizacją religii potęgowana wydarzeniami na południu regionu.

Zdolność islamu do mobilizacji społecznej w kraju jest niewielka. Jest on traktowany jako czynnik integrujący i spajający naród, nie zaś jako narzędzie ekspansji ideologicznej. Kazachowie traktują islam jako uzupełnienie, a nie zasadniczą treść życia, uważając, że jest on ważnym elementem tożsamości narodowej. Jednak w sferze wyznawanych wartości jego wpływ nie jest dominujący. Zdecydowanie odbiega od tego mniejszość uzbecka – która jest znacznie bardziej religijna niż Kazachowie. 72% Kazachów deklaruje się jako „wierzący” lub „raczej wierzący”, zaś dla kazaskich Uzbeków odsetek ten wynosi ponad 92%. Postrzega się ww. mniejszość w kraju jako źródło idei fundamentalistycznych i potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa wewnętrznego. Występując w Kazachstanie mniejszość ujgurska o wysokim wskaźniku religijności – 80% wierzących nie wykazuje tendencji separatystycznych w stosunku do władz w Astanie. Potencjalnie może być „niepewna” w przypadku wybuchu powstania narodowego lub poważnych zamieszek w sąsiedniej chińskiej prowincji Xinjiang, zamieszkaney w większości przez Ujgurów¹⁸.

18 Bartuzi W., *Islam w Kazachstanie...*, s. 12–15.

Islam w Kirgistanie



Mapa Kirgistanu

Źródło: Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kirgistan#/media/File:Kirgistan_mapa.png [dostęp: 06.12.2014].

Kirgistan jest państwem w Azji Środkowej powstałym w 1991 r. Graniczy z Chinami (dł. granicy 858 km), Kazachstanem (1051 km), Tadżykistanem (870 km) i Uzbekistanem (1099 km). Kraj ten pozbawiony jest dostępu do morza a góry zajmują ponad 93% terytorium państwa.

Struktura etniczna tego kraju przedstawia się następująco: Kirgizi – 70,9%, Uzbegy – 14,3%, Rosjanie – 7,8%, Ukraińcy, Tatarzy, Tadżycy, Kazachowie, Ujgurzy, Dunganie, Niemcy¹⁹. Wskutek emigracji nie-Kirgizów systematycznie zwiększa się procentowy udział Kirgizów w ludności kraju.

Struktura wyznaniowa: 80% populacji to muzułmanie, 17% – prawosławni, 3% – wyznawcy 15 Kościołów chrześcijańskich, buddyści, krysznaici, judaści i inni²⁰.

W Kirgistanie islam wyznają Kirgizi, Uzbegy (zamieszkują głównie Kotlinę Fergańską), Dunganie, Ujgurzy (obie społeczności to imigranci z Chin, z XIX i XX w., zamieszkują głównie obwód czujski), Tatarzy

¹⁹ Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 77.

²⁰ Marszewski M., *Islam w Kirgistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 16.

kazańscy (mieszkają w miastach), Czeczeni, Ingusze, Karaczaje, Kurdowie, Bałkarzy, Turcy meschetyńscy i Tatarzy krymscy (te społeczności to pozostałości po deportacjach stalinowskich, zamieszkują obecnie głównie w obwodzie czujskim, niewielka część zamieszkuje południowy Kirgistan) oraz zamieszkujące głównie w miastach społeczności złożone z imigrantów ostatniej dekady: Tadżyków i Afgańczyków. Przez cały okres istnienia niepodległego Kirgistanu wyraźnie zaznaczały się konflikty pomiędzy bogatszą, silnie zswietyzowaną i zsekularyzowaną Północą a biednym, agrarnym islamskim Południem.

Kraj przez wiele lat pozostawał w kryzysie gospodarczym. Powolny proces poprawy stanu gospodarki Kirgistanu został zahamowany przez rosyjski kryzys ekonomiczny w 1998 r. i przez agresję fundamentalistycznego ugrupowania Islamskiego Ruchu Uzbekistanu (IRU)²¹. Jego oddziały dwukrotnie (1999 r., 2000 r.) zaatakowały południowe terytoria Kirgistanu (obwód batkeński). Wykorzystywały one terytoria Kirgistanu głównie jako obszar tranzytowy i bazę w atakach na Uzbekistan²². W kraju tym nadal działają podziemne struktury IRU, walczącego o ustanowienie państwa islamskiego w Uzbekistanie oraz sieci religijnych organizacji separatystycznych Czeczenów i Ujgurów, mające oparcie wśród swoich rodaków będących obywatelami Kirgistanu. Od ataków IRU jest postrzegana jako główne zagrożenie dla kraju. M.in. obawy przed kolejną agresją stały się powodem zacieśnienia współpracy wojskowej kraju z Rosją i USA²³. W 2001 r. Kirgistan wspomógł międzynarodową koalicję walczącą z islamskim terroryzmem, a na jego terytorium powstała amerykańska baza pod Biszkekiem²⁴.

Na terytorium Kirgistanu, przede wszystkim w jego południowej części bardzo dynamicznie rozwijają się struktury nielegalnej fundamentalistycznej partii Hizb ut-Tahrir (HT)²⁵. Partia ta dąży metodami pokojowymi do stworzenia teokratycznego, ponadnarodowego państwa muzułmańskiego – kalifatu. HT jako jedyna partia w Kirgistanie rekrutuje swoich członków z przedstawicieli wszystkich muzułmańskich

21 Izak K., *Leksykon Organizacji i Ruchów Islamistycznych*, Warszawa 2014, s. 370–379.

22 Rashid. A., *Dżihad...*, s. 94.

23 Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie i w Azji Centralnej*, „Prace OSW” nr 23, Warszawa 2006, s. 22.

24 „Tydzień na Wschodzie” 38/2003.

25 Izak K., *Leksykon Organizacji...*, s. 271–276.

grup etnicznych. Jest ponadnarodowa, ponadplemienna, ponadregionalna i cieszy się rosnącym poparciem społecznym na południu Kirgistanu, choć równocześnie jej założenia są traktowane przez wielu muzułmanów jako herezja.

Islam w Kirgistanie nie jest najważniejszym czynnikiem kształtującym miejscową rzeczywistość społeczną, polityczną i kulturową. Jedynie w południowej części Kirgistanu, zdominowanej przez ludność uzbecką procesy islamizacyjne rozwijają się w sposób lawinowy. Są one efektem końca systemu radzieckiego, odradzania się narodowych tradycji, otwarcia granic, kontaktów z krajami muzułmańskimi „dalekiej zagranicy”, upodobniania się Kirgistanu do sąsiednich krajów szeroko pojętego regionu Azji Centralnej. Szczególnie silnie zauważalne są one wśród przedstawicieli dawnych społeczności osiadłych, które zawsze wyróżniały się silniejszym przywiązaniem do religii niż koczownicy. Można zaobserwować w kraju wprowadzaną oddolnie prohibicję w restauracjach, kobiety chodzące w chustach i w hidżabach. Wobec rosnącej szybko liczby przystępujących do HT mieszkańców Kirgistanu i konsekwentnego przestrzegania przez tę partię zasady niestosowania przemocy istnieje możliwość pokojowego objęcia przez nią władzy na Południu, co przy silnych dążeniach separatystycznych tam panujących jest groźne dla stabilności państwa. Jest to tym bardziej niebezpieczne, że w końcowym etapie realizacji swojego programu przywódcy HT planują wystosować apel do rządzących o przyłączenie się do kalifatu islamskiego. Jeśli ci go odrzucą, metody postępowania z nimi przestaną być już tylko pokojowe. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym w regionie, który może zmienić religijne nastroje w społeczeństwie, jest możliwość wystąpienia kolejnych najazdów IRU na południowe terytoria Kirgistanu, ostre konflikty władzy z opozycją anarchizujące stosunki w państwie. Nastroje społeczne są tu bardzo zmienne. Odwrócenie się społeczeństwa od religii jest możliwe jedynie w przypadku znaczącego postępu w równomiernym rozwoju gospodarczym w całym kraju, połączonego z sukcesem inwazji wzorców kultury masowej z Rosji oraz krajów Zachodu, głównie USA. Ogromne znaczenie ma tu przede wszystkim zalew kultury amerykańskiej, która jest egalitarna, nastawiona na odbiorcę masowego i przez to łatwo przyswajalna przez miejscowych mieszkańców. Z uwagi na fizyczną obecność w Kirgistanie stosunkowo dużej liczby Amerykanów (turystów, biznesmenów, dziennikarzy, doradców rządowych, działaczy i wolontariuszy z organizacji pozarządowych oraz żołnierzy), a także bogactwo i potęgę

ich państwa, partycypowanie w kulturze amerykańskiej ma też charakter prestiżowy dla mieszkańców Kirgistanu i w widoczny sposób jest ideową konkurencją dla islamu (szczególnie na Północy)²⁶.

Islam w Tadżykistanie



Mapa Tadżykistanu

Źródło: http://encyklopedia.interia.pl/mapka.html?sc=img.interia.pl/encyklopedia/nimg/tadzykis_map.gif&o=Mapa%20Tad%BFykistanu [dostęp: 04.12.2014]

Tadżykistan zajmuje strategiczne miejsce w Azji Środkowej. Graniczy z niestabilnym Afganistanem, rosnącymi w siłę Chinami, pretendującym do odgrywania roli regionalnego mocarstwa Uzbekistanem oraz z Kirgistanem. Tadżykistan nie ma dostępu do morza. Niemal całą jego

²⁶ Bartuzi W., *Islam w Kirgistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 18–20.

powierzchnię zajmują góry. Ponad połowa terytorium leży powyżej 3000 m n.p.m. Z tego względu stanowi naturalną „zaporę” dla radykalnych ruchów islamskich zagrażających regionowi z południa, jak i umożliwia „dyscyplinowanie” zamierzających prowadzić bardziej niezależną od Moskwy politykę pozostałych państw poradzieckich Azji Środkowej²⁷. Jest też najsłabszym, najbiedniejszym i najbardziej narażonym na niestabilność krajem Azji Środkowej. Kraj liczy nieco ponad 7,5 mln mieszkańców, tymczasem w sąsiednim Afganistanie mieszka ok. 8 mln Tadżyków, a więc więcej niż w samym Tadżykistanie. Milion Tadżyków mieszka w Uzbekistanie, ponad 200 tys. w chińskim Sinciang²⁸ Tadżykistan jako jedyny kraj postradzieckiej Azji Centralnej zamieszkały jest przez indoeuropejskich Tadżyków (pozostałe narody są pochodzenia tureckiego) – blisko spokrewnionych z Persami (jedność języka i kultury)²⁹.

Struktura etniczna kraju przedstawia się następująco: Tadżycy – 79,9%, Uzbegy – 16,5%, ludy pamiirskie 2,2 %, Rosjanie 1,1 %, Kirgizi 1,1 %³⁰.

Struktura wyznaniowa: muzułmanie sunnickie – zależnie od źródeł stanowią 80–90% społeczeństwa, szyici-ismailici i inni 5–10% – w tym wyznawcy religii protestanckich, odłamów chrześcijaństwa i różnych sekt. Ponad 96 procent Tadżyków uważa się za muzułmanów, 25 procent regularnie praktykuje, 60 procent pości w czasie ramadanu. Islam w Tadżykistanie dość dobrze przetrwał siedemdziesiąt lat komunizmu i jest bardzo mocno zakorzeniony zarówno w życiu codziennym, jak i systemie wartości Tadżyków, choć poziom wiedzy o islamie w społeczeństwie nie jest zbyt wysoki. Ogromna fala odrodzenia islamskiego ogarnęła kraj w końcu lat osiemdziesiątych (odradzały się meczety, powstały partie – IPOT i organizacje islamskie, wychodziła prasa). Proces ten był ściśle związany z odrodzeniem narodowym Tadżyków. Odrodzenie to w ogromnym stopniu stało się również udziałem pamiirskich ismailitów – grupy przez wieki żyjącej na marginesie sunnickiej większości, z dala od ismailickich ośrodków Persji i Indii.

W latach 1992–1997 kraj doświadczył wojny domowej o charakterze klanowym i politycznym, w którym klany karategiński i pamiirski odwoływały się do haseł islamskich w walce z nomenklaturą mającą oparcie

27 Strachota K., Bartuzi W., *W Azji Centralnej nie ma miejsca dla demokracji*, „Tydzień na Wschodzie” 29/2004.

28 Rashid A., *Dżihad...*, s. 112.

29 K. Strachota, *Azja Centralna...*, s. 113.

30 *Ibidem*, s. 83.

w klanach leninabadzkiem i kulabskim. W efekcie wojny, w którą żywo zaangażowane były m.in. Rosja, Uzbekistan, Afganistan, Iran, przewagę zdobył klan kulabski.

Tadżykistan jest głównym punktem oparcia politycznego i wojskowego Rosji w regionie i jest ważnym elementem polityki rosyjskiej w Azji Centralnej i w Afganistanie³¹. Główną organizacją polityczną muzułmanów w kraju była założona w październiku 1991 r. Islamska Partia Odrodzenia Tadżykistanu (IPOT)³², blisko współpracująca z partiami demokratycznymi i antykomunistycznymi i odzégnująca się od wprowadzania szariat u jako prawa państwowego. Wojna domowa uczyniła z IPOT główną siłą opozycji zbrojnej (kilka-kilkanaście tysięcy mudżahedinów w Karateginie, Pamirze i w Afganistanie) i pozwoliła jej wypracować ogromne kontakty w świecie islamskim.

Od 1997 r. coraz większego znaczenia w niektórych rejonach Tadżykistanu (głównie w wilajacie sogdyjskim) nabiera partia Hizb ut-Tahrir (HT), choć jej oddziaływanie społeczne jest z reguły demonizowane i przesadzone. HT skoncentrowana jest na budowie struktur kadrowych i formacji duchowej poszczególnych członków oraz działalności propagandowej. Szacuje się, że w Tadżykistanie partia liczy kilka tysięcy członków i sympatyków. Hizb ut-Tahir al-Islami jest nielegalną organizacją islamską działająca głównie w Chodżencie, milionowym mieście, zamieszkałym przez Uzbeków i Tadżyków. Liczbę członków partii w Tadżykistanie szacuje się na kilka tysięcy. HT stawia sobie za cel stworzenie kadr, rozpropagowanie idei islamskich i przejęcie metodami pokojowymi władzy w kraju, a w przyszłości – już poprzez walkę zbrojną – utworzenie światowego kalifatu³³.

Kolejną siłą polityczną i wojskową o charakterze islamskim obecną w Tadżykistanie był (a być może jest nadal) Islamski Ruch Uzbekistanu.

31 Strachota K., *Islam w Tadżykistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s.21.

32 Islamska Partia Odrodzenia Tadżykistanu – islamska partia polityczna w Tadżykistanie. W czasie wojny domowej wchodziła w skład Zjednoczonej Opozycji Tadżyckiej. Uzyskała wsparcie zagranicznych dżihadystów, w tym; Al-Kaidy, Islamskiej Republiki Afganistanu, Talibów a także uzbeckich islamistów. Opozycja na czele z Islamską Partią Tadżykistanu domagała się utworzenia w Tadżykistanie państwa islamskiego a następnie jego przemianę w kalifat rozciągnięty na całą Azję Środkową; Islamska Partia Odrodzenia Tadżykistanu, https://pl.wikipedia.org/wiki/Islamska_Partia_Odrodzenia_Tad%C5%BCykistanu [dostęp: 04.12.2014].

33 Strachota K., *Islam w Tadżykistanie...*, s. 24

Partia ta stawia sobie za cel obalenie rządów w sąsiednim Uzbekistanie i stworzenie państwa islamskiego z centrum w Kotlinie Fergańskiej – temu służyć miały rajdy IRU dokonywane z terytorium Tadżykistanu i przy pomocy Tadżyków w 1999 i 2000 roku na Kirgistan i Uzbekistan. IRU posiada nieoficjalny azyl w Tadżykistanie (w Dolinie Karategińskiej), a jej przywódcy, zwłaszcza Dżuma Namangani cieszył się przyjaźnią wielu wpływowych polityków tadżyckich. Można przypuszczać, że w Tadżykistanie schronienie znajdowało przynajmniej kilkuset członków IRU. Ruch nie prowadził aktywnej działalności w Tadżykistanie. Kraj ten obok Afganistanu służył IRU jedynie jako zaplecze logistyczne.

Islam w Turkmenistanie



Mapa Turkmenistanu

Źródło: http://www.catholic-turkmenistan.org/turkmenistan_map.jpg
[dostęp: 04.12.2014].

Turkmenistan uzyskał niepodległość w 1991 r. Graniczy z następującymi państwami: Afganistanem – 744 km, Iranem – 992 km, Kazachstanem – 379 km Uzbekistanem – 1621 km. Łączna długość granic wynosi 3736 km. Turkmenistan posiada dostęp do Morza Kaspijskiego na długości 1768 km.³⁴

W chwili odzyskania niepodległości w 1991 r. Turkmenistan był najbardziej jednorodnym etnicznie państwem Azji Środkowej, dzięki czemu uniknął konfliktów na tle narodowościowym które osłabiły inne kraje tego regionu.³⁵ Kraj jest państwem totalitarnym, posiada jedno z największych na świecie zasobów gazu, niezwykle wysoki wskaźnik (według oficjalnych danych) PKB: prawie 21% w 2001 roku, wyjątkowe dobrodziejstwa socjalne: darmowy gaz, wodę, elektryczność i bardzo niskie opłaty za czynsz i transport publiczny.

Struktura etniczna kraju przedstawia się następująco: Turkmeni – 85%, Uzbegy – 5%, Rosjanie – 4%, inni – 6%. Zalicza się do tej grupy Azerów, Beludżów, Ormian i Ukraińców.

Struktura wyznaniowa: muzułmanie sunnici – 89%, na południu kraju występują małe skupiska szyitów – są to głównie Irańczycy, a także Azerowie i Kurdowie; 9% – prawosławni, pozostali – 2%.³⁶ W Turkmenistanie oficjalnie zarejestrowanych jest 318 meczetów. Nie działają tu partie bądź ugrupowania odwołujące się do islamu.

Organizacja islamu w Turkmenistanie jest ściśle podporządkowana i kontrolowana przez prezydenta. Turkmeni nie należą do społeczeństw religijnych, na co wpływ z jednej strony mają ich koczownicze tradycje oraz wyjątkowo silna struktura klanowa, z drugiej strony natomiast niebagatelną rolę odegrała 70-letnia sowietyzacja i ateizacja ich kultury. Najbardziej religijnymi mieszkańcami Turkmenistanu są Beludżowie i Nuchurzy. Także Uzbegy mają opinię religijnych. Codzienne uczestniczenie w modłach należy do rzadkości, pewien wzrost aktywności religijnej obserwuje się w czasie ramadanu. Dużo większe znaczenie ma islam nieoficjalny, a zwłaszcza działające w kraju bractwa sufickie. Można zakładać, że to właśnie one, a nie islam oficjalny są autorytetem dla turkmeńskich muzułmanów i mają wpływ na kształtowanie życia społecznego. Islam nie odgrywa znaczącej roli w kształtowaniu rzeczywistości politycznej, społecznej i kulturowej

34 Herka R., *Turkmenbasza – Batiuszka Nijazow. Model przywództwa politycznego w Turkmenistanie*, <https://docs.google.com/document/d/1YhL9mYp9W7l3U5antN3yvGwZL-xhNvE8kzIKWwwgusO8/preview> [dostęp 05.12.2014].

35 Rashid A., *Dżihad...*, s. 98.

36 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 89.

Turkmenistanu. Z jednej strony nigdy nie miał on większego znaczenia dla koczowniczych Turkmenów, był niejako sposobem na życie, z drugiej strony reżimowi Turkmenbaszy udało się go skanalizować i wykorzystać do własnych nacjonalistycznych celów. Można stwierdzić, że turkmeński islam nie ma w przeciwieństwie do takich państw jak Uzbekistan czy Tadżykistan silnego podglebia w oparciu o które mógłby się prężnie odradzać i rozwijać. Nic nie wskazuje na to, aby wizerunek Turkmenów jako ludzi areligijnych i antyfundamentalnych miał ulec zmianie w najbliższych latach. Można jedynie spekulować, że wpływ na zmianę mogłyby wywierać muzułmańskie państwa ościenne, jednak na razie Turkmenistan jest wyjątkowo zamknięty na wpływy zewnętrzne³⁷.

Islam w Uzbekistanie



Mapa Uzbekistanu

Źródło: <http://www.bullionstreet.com/news/uzbekistan-produces-90-tons-of-gold-last-year/4036> [dostęp: 05.12.2014].

37 Meller A., *Islam w Turkmenistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 28–29.

Kraj ten odzyskał niepodległość w 1991 r. w wyniku rozpadu ZSRR. Jest pozbawiony dostępu do morza. Graniczy z Kazachstanem, Kirgistanem, Turkmenistanem, Afganistanem. Uzbekistan uchodzi za najważniejszy kraj Azji Centralnej. Wynika to z jego centralnego położenia (graniczy ze wszystkimi państwami regionu), a jednocześnie braku granicy z Rosją, czy Chinami, które swoim sąsiedztwem mogłyby go bezpośrednio ograniczać. Rola tego państwa w polityce regionalnej jest wiązana z jego centralnym położeniem w Azji, liczbą ludności, zasobami naturalnymi, tranzytem ropy i gazu z Turkmenistanu, a także utrzymywaniem dobrych stosunków z USA, Chinami oraz Unią Europejską³⁸. Kraj zajmuje powierzchnię 447 400 km² i liczy 29,6 mln ludności. Państwo próbuje realizować politykę hegemoniczną w regionie, stanowczo egzekwując swoje interesy w sąsiednich państwach – stąd zatargi graniczne z Kirgistanem, wspieranie postkomunistycznych sił w czasie wojny tadżyckiej, udzielanie pomocy afgańskim Uzbekom Abdul Raszida Dostuma w walce z Talibami. Uzbekistan, odwołując się do imperialnego charakteru państwa czasów timurydzkich (XIV/XV w.), prowadzi najbardziej niezależną od wpływów Rosji politykę i posiada najsilniejszą spośród republik Azji Centralnej armię.

Struktura etniczna: Uzbekcy – 74%, Rosjanie – 5,5%, Tadżycy – 5%, Kazachowie – 4%, Karakalpacy – 2,5%, Tatarzy – 1,5%, pozostali – 7,5% (Azerowie, Kirgizi, Koreańscy, Turkmeni)³⁹. Liczba Uzbeków poza granicami kraju (1992): Afganistan – ok. 2 mln, Tadżykistan – 1360 tys., Kirgistan – 590 tys., Turkmenistan – 382 tys., Kazachstan – 356 tys., Federacja Rosyjska – 90 tys. (dane oficjalne), chińska prowincja Xinjiang – 25 tys.⁴⁰.

Struktura wyznaniowa: muzułmanie – 88% (głównie sunnici hala-fickiej szkoły prawa islamskiego), prawosławni – 9%, pozostali – 3%.⁴¹ Liczba meczetów działających w kraju: oficjalnie funkcjonuje 1697, uważa się, że dodatkowo działa tam ok 2300 niezarejestrowanych meczetów⁴². Mimo, że 88% ludności to wyznawcy islamu, Uzbekistan jest państwem

38 Brązkiewicz D., Śliwa Z., *Strategiczne interesy Rosji w Azji Centralnej*, „Kwartalnik Bellona” 4/2011, s. 192.

39 Zasada G., *Islam w Uzbekistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 30.

40 Rashid A., *Dżihad...*, s. 103.

41 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 94.

42 Zasada G., *op. cit.*, s. 30.

świeckim i tolerancyjnym, stwarzającym warunki dla życia religijnego różnym wyznaniom, zarazem zwalczającym fundamentalizm islamski. Władze państwa jednoznacznie przeciwstawiają się próbom „polityzacji islamu” i „islamizacji polityki”⁴³

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych najpoważniejszym przeciwnikiem władzy Karimowa była opozycja islamska (IRU, HT), pod szyldem której ogniskowało się społeczne niezadowolenie. Obecnie, w konsekwencji zdecydowanej reakcji władz, ten nurt opozycji znacznie osłabł. Na początku lat dziewięćdziesiątych, wraz z odrodzeniem religijnym i w rezultacie pogłębiającego się kryzysu gospodarczo-społecznego, w Kotlinie Fergańskiej zaczęły powstawać ugrupowania religijne (Islamska Partia Odrodzenia, Islom Laszkarlari, Adolat, Tavba), których programem było odsunięcie Karimowa od władzy, wprowadzenie w państwie prawa szariackiego wraz z odrzuceniem lokalnych zwyczajów i rytuałów jako obcych „czystemu” islamowi. Podobnie jak w przypadku opozycji nacjonalistycznej, działalność tych partii została zakazana. Ich aktywność stymulowały bez wątpienia czynniki zewnętrzne. Idee nowoczesnego islamu politycznego przywozili uzbecki studenci kształcący się w Turcji czy Arabii Saudyjskiej, aktywni byli także wysłannicy organizacji islamskich z Turcji, Pakistanu, Arabii Saudyjskiej i Iranu. Całkowicie bądź częściowo finansowali budowę meczetów i madras w Kotlinie Fergańskiej i rozprowadzali materiały propagandowe. Widoczne były także wpływy wojny domowej w Tadżykistanie, wahhabizmu importowanego z Arabii Saudyjskiej, a od 1996 r. także z opanowanego przez Talibów Afganistanu.

Ponieważ opozycja religijna była potencjalnym zagrożeniem dla władzy prezydenta Karimowa, jednym z priorytetów wewnętrznej polityki rządu była walka z wahhabizmem. Był to również wygodny pretekst do likwidowania przeciwników politycznych⁴⁴. Sprowadzał się do zamykania wahhabickich meczetów, represjonowania niezależnych imamów i ich zwolenników. Niektórzy z nich zaginęli w niewyjaśnionych okolicznościach, inni za „nawoływanie do dżihadu” w kazaniach odbywali kary pozbawienia wolności. Liczbę więźniów skazanych za przekonania religijne ocenia się na kilkanaście tysięcy.

43 Bodio T., *Wprowadzenie. Daleki i Bliski Uzbekistan*, <http://www.inp.uw.edu.pl/zbw3/public/documents/uzbekwstepnew.pdf> [dostęp: 30.12.2014].

44 Zasada G., *Terroryzm wraca do Uzbekistanu*, „Tydzień na Wschodzie” 13/2004.

Intensyfikacja walki z radykalnym islamem nastąpiła pod koniec lat dziewięćdziesiątych: W 1997 r. islamiści zabili kilku policjantów w Kotlinie Fergańskiej, 16 lutego 1999 r. IRU przeprowadził zamachy bombowe w Taszkencie (16 osób zabitych, ok. 100 rannych)⁴⁵ – w odwecie aresztowano kilkaset osób, zamknięto wiele nie zarejestrowanych meczetów, zakazano nauczania religii w szkołach publicznych, wprowadzono egzaminy państwowe dla religijnych wykładowców (obligatoryjne dla nauczających i prowadzących nabożeństwa), nakazano usunięcie głośników z meczetów. Mężczyźni (oprócz duchownych), z obawy przed szykanowaniem ze strony władz nie przestali nosić brody. Likwidowaniu wpływów radykalnych islamskich ugrupowań służyć miała współpraca władz z islamem oficjalnym oraz z sufizmem⁴⁶.

Kwestia zagrożenia Azji Środkowej ze strony radykalnego islamu

Jednym z głównych problemów, istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa i stabilności regionu w Azji Środkowej wydaje się być zagrożenie ze strony radykalnego islamu na tle względnej słabości większości państw regionu, nierzadko wzmacniane silnymi konfliktami etnicznymi⁴⁷. Od powstania niepodległych państw w 1991 r. uważane jest ono za realne. Obawiano się zwłaszcza eksportu radykalnego islamu z zewnątrz, głównie z ogarniętego wojną domową Afganistanu i prowadzącego politykę eksportu rewolucji islamskiej Iranu.

Działalność radykalizmu islamskiego w regionie Azji Środkowej można podzielić na 2 okresy. Pierwszy z nich dotyczył lat 1991–2001, kiedy to radykałowie islamscy starali się wykorzystać słabość nowych państw regionu. Początki ich działalności sięgają lat 80-tych, kiedy widoczny był kryzys komunizmu i społeczeństwa radzieckiego, jak również klęski ponoszone przez ZSRR w wojnie w Afganistanie w której brali również udział żołnierze z republik środkowoazjatyckich. W regionie nastąpił wówczas widoczny powrót społeczeństw do religii /islam/, a w regionie Doliny Fergańskiej i w Tadżykistanie pojawiły się pierwsze nielegalne organizacje radykalne. Ich działalność miała charakter konspiracyjny i była ukierunkowana na propagowanie nowego dla regionu islamu. Stawała w opozycji

45 Rashid A., *Dżihad...*, s. 110.

46 Zasada G., *Islam w Uzbekistanie...*, s. 31–33.

47 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 105.

do tzw. islamu ludowego i oficjalnych struktur muzułmańskich, podporządkowanych wówczas władzy sowieckiej. Inspiracją był ruch deobandi z Pakistanu⁴⁸. Fundamentalisci islamscy nie zdobyli jednak większego wpływu w regionie, można stwierdzić, że wojujący islam w tym rejonie miał marginalny wpływ na muzułmanów, którzy w zdecydowanej swej masie traktują religię jako element tożsamości i tradycji, nie mając presji na życie w kraju, gdzie obowiązywałoby prawo islamskie szariatu.

Kolejny okres związany z funkcjonowaniem radykalnego islamu w Azji Środkowej zaczyna się 11 września 2001 r. i trwa do dnia dzisiejszego. Wpływ terrorystów islamskich na region został silnie zredukowany, a większość członków ich organizacji została zmuszona do ucieczki do Afganistanu bądź zabita przez siły rządowe krajów Azji Środkowej. Uważa się, że największym zagrożeniem ze strony wojującego islamu są konflikty w Afganistanie. Zagrożenie bezpieczeństwa generują głównie ugrupowania terrorystyczne wywodzące się z tego państwa i mające wpływ na radykalizację systemową organizacji islamskich w całym regionie – tj. zbrojną opozycję islamską działającą w Tadżykistanie i Afganistanie oraz pakistańskie grupy propagujące dżihad⁴⁹.

W pierwszej dekadzie niepodległości, tj. w latach 1991–2001 radykałowie islamscy odegrali pewną rolę w Tadżykistanie i w uzbeckiej części Doliny Fergańskiej. Ponadto przypisuje się islamistom rozpętanie tzw. kryzysów batkeńskich i rewoltę w Andżanie, która miała jednak już miejsce w kolejnej dekadzie. Celem faktycznej oceny roli fundamentalizmu islamskiego i wojującego islamu w wymienionych wydarzeniach dokonana zostanie poniżej ich krótka charakterystyka.

Wojna domowa w Tadżykistanie (1992–1997)

W 1991 r. kraj znalazł się w głębokim kryzysie gospodarczym, społecznym i politycznym. Wojna domowa w Tadżykistanie miała bardzo złożony charakter. Przeciw sobie wystąpiły lokalne klany – podczas wojny ich konfiguracje ulegały ciągłym zmianom⁵⁰, ale miała ona również wymiar

48 Land J., *Zbrojni radykałowie islamscy z Azji Centralnej* [w:] *Raport Ośrodka Studiów Wschodnich*, Warszawa 2013, s. 8.

49 Strachota K., *Nowy system „niebezpieczeństwa” regionalnego w Azji Centralnej*, „Prace OSW” nr 1, Warszawa 2001, s. 13.

50 Rashid A., *Dżihad...*, s. 114.

ideologiczny – konfrontacji Zjednoczonej Opozycji Tadżykistanu, ZOT skupiającej opozycję demokratyczną i islamską /w jej skład wchodziła Islamska Partia Odrodzenia Tadżykistanu/, dążące do utworzenia państwa islamskiego z rządzącą komunistyczną nomenklaturą, tworzącą porządkowy Front Narodowy; do tego pojawiał się także wątek etniczny – konflikt tadżycko-uzbecki.

Strony konfliktu były wspierane przez państwa trzecie: ZOT cieszyła się poparciem Iranu, afgańskiego Sojuszu Północnego i jego komendanta Ahmada Szaha Masuda, a niektóre jej odłamy – afgańskich Talibów. Rosja, obawiająca się tzw. efektu domina, tj. że po wygranej radykalnych ruchów islamskich w Afganistanie, upadłyby rządy w Tadżykistanie, a następnie w całym regionie, zdecydowanie postawiła na postkomunistów. Wojska rosyjskie (201. dywizja zmotoryzowana, wojska ochrony pogranicza, później również oddziały rozjemcze WNP) zachowując formalnie neutralność, faktycznie brały udział w walkach po stronie rządowej na pograniczu afgańskim. Walki między zwaśnionymi stronami rozpoczęły się wiosną 1992 r. w Duszanbe. Pod koniec 1993 r., pod patronatem Moskwy, rozpoczęto przygotowania i w kwietniu 1994 r. przystąpiono do rozmów pokojowych opozycji ze stroną rządową. Do połowy 1996 r. utrzymywał się jednak pat negocjacyjny. Dopiero niemal całkowite zwycięstwo Talibów w Afganistanie – i obawy Rosji przed utworzeniem państwa muzułmańskiego – „kalifatu wahabickiego” – w Azji Środkowej – spowodowały, iż zakończenie konfliktu w Tadżykistanie stało się absolutnym priorytetem. 26 VI 1997 r. podpisano w Moskwie porozumienie kończące wojnę domową w Tadżykistanie. Opozycja ZOT otrzymała 30% stanowisk w nowym rządzie, zapewniono jej miejsca w komisjach wyborczych oraz złożono obietnicę przeprowadzenia wolnych wyborów; ogłoszono również powszechną amnestię i utworzono Komisję Pojednania Narodowego, w której zapewniono miejsca opozycji. Gwarantem porozumienia uczyniono 201. dywizję armii rosyjskiej, która pozostała na terytorium Tadżykistanu⁵¹. Koniec wojny domowej w Tadżykistanie spowodował podział wśród islamistów – część opozycyjnych komendantów polowych przyjęła warunki porozumienia i weszła w skład struktur państwowych. Nieliczni zdecydowali się na kontynuację walk kontrolując oddalone obszary na prowincji kraju. Władze centralne

51 *Wojna domowa w Tadżykistanie*, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/mosp/1460-wojna-domowa-w-tadzykistanie-w-latach-1992-1997> [dostęp: 04.12.2014].

po umocnieniu się podjęło z nimi walkę. Zostali oni albo zlikwidowani, albo zmuszeni do ucieczki na terytorium Afganistanu⁵².

Kwestia terroryzmu islamskiego w Dolinie Fergańskiej



Kotlina Fergańska

Źródło: <http://www.psz.pl/tekst-25358/Kotlina-Ferganska-rozsadnik-narkoislamiizmu> [dostęp: 05.12.2014].

Islam w Azji Centralnej podzielony jest na dwa nurty: radykalny i reformatorski. Od wielu lat na obszarze rozdzielonej między trzy państwa Doliny Fergańskiej rośnie w siłę jego wymiar fundamentalny⁵³. W uzbeckiej części Doliny Fergańskiej w 1991 r. doszło do całkowitego zaniku struktur państwowych. W zestawieniu z napięciami etnicznymi, kryzysem gospodarczym i panującą wszechobecną przemocą doszło to wytworzenia się w tym regionie swoistej próżni, którą szybko zapełniły organizacje islamistyczne. Najważniejszą z nich była wówczas organizacja Adolat (Sprawiedliwość),

52 Lang J., *Zbrojni radykalowie islamscy...*, s. 10.

53 Perkowska A., *Dezintegracja regionu Azji Centralnej jako pochodna uwarunkowań wewnętrznych*, „Polityka & Bezpieczeństwo” 2/2013, s. 9.

która działała w Namanganie. Islamiści zorganizowali lokalne samorządy, ochotnicze milicje islamskie, które patrolowały ulice, zwalczały bandy terroryzujące mieszkańców, wprowadzały w mieście prawo szariat⁵⁴. W skład ww. organizacji weszli m.in. Dżuma Namangani⁵⁵ i Tohir Juldaszew – osoba uważana następnie za głównego przywódcę politycznego Islamskiego Ruchu Turkiestanu, który powstał z przekształcenia Islamskiego Ruchu Uzbekistanu⁵⁶. Region ten tradycyjnie uważany za kolebkę islamu w Azji Środkowej i szybko zwrócił na siebie uwagę radykalnych muzułmanów z krajów sąsiadujących z Azją Środkową. Szkolone w Afganistanie grupy islamskich bojowników zaczęły docierać do Azji Środkowej szczególnie do strategicznie położonej na pograniczu Tadżykistanu, Kirgistanu i Uzbekistanu, Doliny Fergańskiej. Rejon ten ze względu na splot wielu czynników stanowi teren szczególnie podatny na wpływy muzułmańskich radykałów. Podkreślić należy, iż region Azji Środkowej zdominowany był dotąd przez umiarkowane, sunnickie wydanie islamu. Fundamentalizm islamski nie cieszył się tu szczególną popularnością. Istotną rolę w procesie radykalizacji nastrojów odegrało rozpowszechnienie bractw religijnych, szczególnie fundamentalistycznego ruchu muzułmańskiego z Arabii Saudyjskiej – wahhabitów. Rozszerzało on swe wpływy nie tylko w tym rejonie, ale i na Kaukazie oraz w południowej Rosji. Celem islamskich bojowników było opanowanie tradycyjnych centrów religijnych wyznawców islamu w Azji Środkowej – Buchary i Samarkandy⁵⁷. Obszar ten podobnie jak sąsiednie państwa a także Afganistan oraz chiński Sinkiang stanowi część tzw. „łuku niestabilności” – strefy Azji Środkowej pogrążonej w ubóstwie i kryzysie ekonomicznym, zagrożonej wstrząsami politycznymi, etnicznymi a nade wszystko islamskim ekstremizmem. W 1992 r. władze Uzbekistanu przystąpiły do zdecydowanej walki z islamistami w Kotlinie Fergańskiej, organizacje islamistyczne zostały zlikwidowane a ich członkowie aresztowani, bądź zmuszeni do ucieczki do sąsiedniego Tadżykistanu,

54 Lang J., *Zbrojni radykałowie islamscy...*, s. 9.

55 Weteran wojny w Afganistanie, właściwe nazwisko Dżumobaj Chodzajew. Wymieniony przyjął islam dopiero po powrocie z wojny do kraju. W późniejszych latach był współzałożycielem terrorystycznego Islamskiego Ruchu Uzbekistanu.

56 Opala M., *Kirgistan. Przywódca Islamskiego Ruchu Turkiestanu został aresztowany*, http://www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=8570 [dostęp: 04.12.2014].

57 Głębocki H., *Radykalizm islamski w Azji Środkowej jako czynnik zbliżenia między Rosją i Chinami*, „Biuletyn” 18/2001, s. 189.

gdzie trwała wojna domowa, po której zakończeniu uzbekcy radykałowie osiedleni w Tadżykistanie stali się jedyną, autentyczną siłą zbrojnego radykalizmu islamskiego⁵⁸.

Kryzysy batkeńskie

W drugiej połowie lat 90-tych XX wieku chaos w Kirgistanie, szczególnie w kirgiskiej części Doliny Fergańskiej groził zwiększeniem wpływów fundamentalistów islamskich w regionie i rozlaniem się niestabilności na inne części Azji Centralnej⁵⁹. W sierpniu 1999 r. bojownicy Islamskiego Ruchu Uzbekistanu przedarli się z Tadżykistanu do Uzbekistanu i Kirgistanu. W rejonie miasta Batken w Kirgistanie doszło do starć partyzantów IRU z wojskami uzbeckimi i kirgiskimi⁶⁰. Wzięto także zakładników⁶¹. Ogłoszenie manifestu Islamskiego Ruchu Uzbekistanu w 1999 roku, w którym zapowiadano walkę z reżimem prezydenta Uzbekistanu Islama Karimowa i walkę o stworzenie kalifatu w Dolinie Fergańskiej, było pierwszym otwartym manifestem wojującego islamu w regionie. Próba zamachu na prezydenta Islama Karimowa (1999), rajd bojowników IRU na Kirgistan latem 1999 roku i towarzysząca temu panika, wreszcie oczekiwana – i zakończona fiaskiem – operacja rok później (ataki na Kirgistan i Uzbekistan) miały potwierdzać powagę zagrożenia ze strony wojującego islamu i samego IRU.

Mimo relatywnie dobrego przygotowania do prowadzenia walki i słabości przeciwnika IRU nie była w stanie przebić się przez Kirgistan (1999, 2000) i wkroczyć do Uzbekistanu (2000). Próby wywołania rewolty nie pociągają za sobą wsparcia ze strony muzułmanów mieszkających w Dolinie Fergańskiej. Ostatecznie IRU ewakuowano do Afganistanu (2000), gdzie organizacja rozpoczęła nowy etap działalności w szeregach tzw. Al-Kaidy. Islamski Ruch Uzbekistanu w minimalnym tylko stopniu swoją pozycję w regionie wywalczył siłą, jego aktywność w znacznej mierze była natomiast efektem okoliczności zewnętrznych. Pierwszą i zasadniczą była powojenna anarchia w Tadżykistanie w której ugrupowania w rodzaju IRU mogły funkcjonować bez przeszkód. Drugą, nie mniej ważną

58 Lange M., *Zbrojni radykałowie...*, s. 10.

59 Falkowski M., *Polityka Rosji...*, s. 23.

60 Zasada G., *Islam w Uzbekistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003, s. 33.

61 Zapaśnik S., *„Walczący islam”...*, s. 113.

okolicznością było co najmniej przyzwolenie na obecność IRU ze strony Duszanbe i sił rosyjskich (201. dywizji zmechanizowanej, głównej siły militarnej w regionie). IRU stanowiło instrument nacisku na Uzbekistan, z którym zarówno Tadżykistan (ze względu na wcześniejsze uzbeckie interwencje w Tadżykistanie), jak i Rosja (z powodu niezależnej polityki Taszcentu) miały napięte stosunki. Ostatecznie rajdy IRU stały się okazją do zdyscyplinowania Uzbekistanu, a samo IRU zostało ewakuowane tadżyckim (a wobec wszechstronnej kontroli de facto rosyjskim) transportem do Afganistanu⁶².

Administracja prezydenta Karimowa wielokrotnie wykorzystywała oskarżenie o związki z muzułmańskimi terrorystami jako argument w walce z opozycją polityczną i organizacjami niezależnymi. Faktem jest jednak, że pewnym zagrożeniem dla stabilności Uzbekistanu była w tym okresie domniemana siła środowisk odwołujących się do radykalnego islamu. W minionym dwudziestolecu Uzbekistan doświadczył prób lokalnego tworzenia „państwa islamskiego”, ataków dywersyjnych z zewnątrz, których celem było wywołanie rewolucji islamskiej, ataków terrorystycznych.

W Afganistanie funkcjonują ściśle powiązane z Al-Kaidą i Talibami Islamski Ruch Uzbekistanu i Islamska Unia Dżihadu, które należy traktować jako profesjonalne kadry dla ewentualnej aktywności radykałów. W samym Uzbekistanie działa szereg nielegalnych organizacji islamskich o względnie samoograniczających się programach (między innymi Hizb ut-Tahrir, Tablighi Dżamaat, Nur⁶³).

Wpływ wydarzeń z 2001 r. na sytuację w Azji Środkowej

W 2001 r. w Azji Środkowej spodziewano się kolejnego „kryzysu batkańskiego” i kolejnego ataku bojowników Islamskiego Ruchu Uzbekistanu, organizacji wspieranej przez afgańskich Talibów. Jednak wydarzenia z 11.09.2001 r. zmieniły całkowicie dotychczasowy układ sił w Azji Środkowej⁶⁴. Nowym i decydującym dla sytuacji regionu czynnikiem stała się przeprowadzona przez USA i jej sojuszników akcja militarna przeciw

62 Strachota K., Falkowski M., *Dżihad i nowa wielka gra...*, s. 21.

63 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 100.

64 Głębocki H., *Azja Środkowa po 11 września...* s. 1.

afgańskim Talibom i powstanie „koalicji antyterrorystycznej”. Wprawdzie w atakach na Afganistan USA mogły korzystać z baz lotniczych w Turcji oraz należącej do Wielkiej Brytanii bazy lotniczej na wyspie Diego Garcia na Oceanie Indyjskim, jednak najdogodniejsze były bazy w Azji Środkowej.

Po 11 września 2001 r. aktywność radykałów islamskich w regionie spadła drastycznie, część z nich została zlikwidowana przez służby państw regionu, działacze najbardziej aktywnych środowisk, nie mając poparcia społeczeństwa i będąc atakowanymi przez wojska rządowe zmuszeni zostali do udania się do sąsiedniego Afganistanu, gdzie zostali rozbici wraz z Talibami w ramach operacji „Enduring Freedom” i zmuszeni do ucieczki na terytoria plemienne w Pakistanie. W stosunku do Azji Środkowej pozostały im głównie działania propagandowe i próby rekrutacji nowych członków, jak też odosobnione próby prowadzenia działań zbrojnych⁶⁵. Jednym z przykładów faktycznej próby walki zbrojnych islamistów w tym regionie była próba destabilizacji Uzbekistanu w 2004 r., dokonana przez terrorystów z Islamskiej Unii Dżihadu⁶⁶. Zamachy terrorystyczne w Uzbekistanie nie przyniosły spodziewanych przez IUDż efektów⁶⁷. Organizacja porzuciła wówczas hasła prowadzenia dżihadu na terenie Azji Wschodniej na rzecz walki u boku Talibów w Afganistanie. Innym przejawem aktywności terrorystów islamskich miały być wydarzenia w Aszchabadzie. 12–13 września 2008 r. w stolicy Turkmenistanu, Aszchabadzie w walkach z użyciem m.in. czołgów, turkmeńskie siły porządkowe rozbić miały „grupę kryminalistów”. Było to najpoważniejsze w historii Turkmenistanu bezpośrednie zagrożenie dla porządku publicznego. Choć sytuacja została opanowana, walki wykazały rosnący potencjał niestabilności w Turkmenistanie. Informacje na temat wydarzeń w Aszchabadzie były skromne i trudne do zweryfikowania: 12 września miało dojść do

65 Lang J., *Zbrojni radykałowie...*, s. 12.

66 Islamska Unia Dżihadu jest ściśle powiązana organizacyjnie, kadrowo i finansowo ze strukturami Al-Kaidy i jej sojuszników w Afganistanie i Pakistanie, czym odróżnia się od Islamskiego Ruchu Uzbekistanu, z którego się wywodzi. Bazą IUD jest pakistański Waziristan, a głównym obszarem jej aktywności były dotychczas tereny przygraniczne po afgańskiej stronie „granicy”, gdzie grupa ta uczestniczyła (i zapewne uczestniczy nadal) w działaniach zbrojnych wymierzonych w siły międzynarodowe w Afganistanie. Obecnie – dzięki napływowi ochotników (zwłaszcza europejskich), poprawie jej kondycji organizacyjnej i finansowej oraz ogólnemu polepszeniu sytuacji strategicznej islamistów w Afganistanie i Pakistanie – IUD jest w stanie rozwijać swą aktywność na terenie Europy oraz zapewne także Bliskiego Wschodu.

67 Zasada G., *Terroryzm powraca do Uzbekistanu*, „Tydzień na Wschodzie” 13/2004.

starć sił porządkowych z uzbrojoną grupą, która następnie zajęła budynek przemysłowy i broniła się w nim do następnego dnia. W walkach z użyciem czołgów, miało zginąć 9–20 pracowników służb bezpieczeństwa oraz nieokreślona liczba „kryminalistów”⁶⁸ Inny przejaw działania islamskich terrorystów miał dotyczyć tzw. „rewolty” w Andizanie. 13 maja 2005 roku grupka rzekomych wywrotowców zdobyła kolonię karną w Andizanie, gdzie przetrzymywani byli członkowie islamskiej grupy Akromija, następnie zajęli budynki w centrum miasta, gdzie zgromadziło się kilka tysięcy osób. Buntownicy i protestujący domagali się rozmów z prezydentem Islamem Karimowem i wezwali do pośrednictwa prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina w celu wyjaśnienia szczególnie rażących nadużyć w procesie Akromji, oskarżonej przez władze lokalne o terroryzm. Protesty w Andizanie zostały krwawo stłumione przez siły porządkowe.

Wiele wątpliwości budziła teza władz uzbeckich o rzekomej decydującej roli muzułmańskich radykałów w wydarzeniach. Trudno uznać za radykałów Akromij – grupę lokalnych przedsiębiorców akcentujących rolę wiary i etyki muzułmańskiej w swojej pracy. Nie odnotowano także żadnych przejawów symboliki muzułmańskiej w trakcie protestów w Andizanie i sąsiednich miasteczkach ani śladów profesjonalnego przygotowania czy powiązania z terroryzmem ze strony protestujących⁶⁹.

Jednym z przykładów wzrostu aktywności zbrojnych radykałów islamskich w Azji Środkowej były z całą pewnością wydarzenia 2011 r. w Kazachstanie. Problem terroryzmu islamskiego w Kazachstanie pojawił się w maju 2011 roku, kiedy miał miejsce pierwszy zamach samobójczy w Aktobe. Od tego czasu w akcjach terrorystycznych i przypisywanych terrorystom, a przede wszystkim w operacjach antyterrorystycznych, zginęło co najmniej 40 osób. Nasiliły się także działania prawne (m.in. zaostrenie ustawodawstwa dotyczącego działalności związków religijnych) i zakrojone na szeroką skalę zatrzymania podejrzanych. Skala terroryzmu w Kazachstanie jest ograniczona, ale stanowi nową jakość w najbardziej stabilnym w regionie i wolnym od ekstremizmu religijnego kraju. W tym kontekście zwraca uwagę endogeny charakter większości aktów terrorku, ale też rosnąca w Kazachstanie aktywność organizacji terrorystycznych działających na pograniczu afgańsko-pakistańskim (powołanie do

68 *Turkmenistan, tajemnicze walki w Aszchabadzie*, <http://www.eksportuj.pl/artykul/pokaz/id/14239/turkmenistan-tajemnicze-walki-w-aszchabadzie> [dostęp: 01.12.2014].

69 Strachota K., Falkowski M., *Dżihad i nowa wielka gra...*, s. 22.

życia w 2011 kazaskiej filii Islamskiej Unii Dżihadu, tj. Dżund ul Kalifat). Dynamicznie rozwija się również potencjalne zaplecze społeczne dla terroryzmu – radykalne środowiska salafickie (10–15 tysięcy osób; najczęściej w zachodnim Kazachstanie), ściśle powiązane z salafitami rosyjskimi (zwłaszcza z Dagestanu), infiltrowane przez m.in. Dżund ul Kalifat⁷⁰.

Wycofanie się sił ISAF z Afganistanu oraz koniec zachodniej wojskowej obecności w Azji Środkowej wywołuje szereg obaw o bezpieczeństwo regionu po 2014 r. Najczęściej podnoszoną kwestią jest możliwość negatywnego wpływu niestabilnej sytuacji w Afganistanie na bezpieczeństwo Azji Środkowej. Taki scenariusz wydaje się mało prawdopodobny, co nie oznacza, że po 2014 r. będzie to stabilny region. Najpoważniejszymi i najbardziej realnymi zagrożeniami dla bezpieczeństwa Azji Środkowej będą jednak nierozwiązane napięcia regionalne oraz wewnętrzne problemy w poszczególnych państwach regionu⁷¹.

Organizacje

Najgroźniejszymi ekstremistycznymi organizacjami islamskimi działającymi w Azji Środkowej są Islamski Ruch Uzbekistanu (IRU) i Hizb Ut-Tahrir Islami (HT). Mają one realny wpływ na bezpieczeństwo regionu, choć nie są zdolne do trwałej destabilizacji regionu. Organizacje te łączą wspólny cel wprowadzenie muzułmańskiego kalifatu – choć różnią mechanizm działania. IRU współpracuje z organizacjami ekstremistycznymi uplasowanymi w sąsiednich republikach, m.in. Talibami w Afganistanie. Wykorzystując bogatą siatkę kontaktów prowadzi w regionie zintensyfikowane działania terrorystyczne i militarne. W konsekwencji stanowi permanentne i realne zagrożenie bezpieczeństwa i spokoju w całej Azji Centralnej. Z kolei HT uznany za mniej radykalny głosi hasła nawołujące do pokojowego obalenia regionalnych przywódców⁷².

Islamski Ruch Uzbekistanu powstał w 1998 r. Jego założycielami byli Tahir Abdullachalilowicz Julidaszew i Dżuma Namangani. Założony

70 Lang J., *Kazachstan walczy z terroryzmem islamskim*, „Analizy OSW” 2012, 10.17.

71 Falkowski M., Lang J., *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, „Prace OSW” nr 51, Warszawa 2014, s. 16.

72 Perkowska A., *Dezintegracja Azji Centralnej*, s. 9.

został przez liderów i weteranów partii i bojówek muzułmańskich działających w początku lat 90-tych w uzbeckiej Dolinie Fergańskiej, którzy po jej rozbiciu znaleźli się w Tadżykistanie i wzięli udział w tamtejszej wojnie domowej. Po jej zakończeniu choć nie zostali objęci porozumieniami pokojowymi pozostali w Tadżykistanie tolerowani przez władze i siły rosyjskie⁷³. IRU miał swoje bazy w północnym Afganistanie i na terenie Tadżykistanu⁷⁴. Jej głównym celem było utworzenie w Uzbekistanie państwa muzułmańskiego. Islamski Ruch Uzbekistanu dążył do osiągnięcia swoich celów głównie metodami terrorystycznymi i militarnymi. Jednym ze źródeł utrzymania były dochody z przemytu narkotyków w regionie Azji Centralnej. Uważa się, że IRU jest aktualnie finansowany przez inne międzynarodowe grupy fundamentalistów islamskich oraz jest związana z Al-Kaidą. IRU rozszerzyła swoje plany na całą Azję Centralną, w której miałby zostać utworzony ponadnarodowy kalifat, Organizacja jest odpowiedzialna za tzw. kryzysy batkeńskie, które miały miejsce w latach 1999–2000. W 2000 r. – w związku z porwaniem obywateli USA – organizacja została uznana przez Stany Zjednoczone za terrorystyczną. Mimo to jej członkowie wraz z rodzinami – z pomocą logistyczną Rosji – zostali przetransportowani do Afganistanu, gdzie zostali włączeni w skład międzynarodowej brygady Osamy Bin Ladena, zmieniając charakter etniczny – z oddziałów złożonych z Uzbeków w wieloetniczne oddziały. W 2001 r. członkowie IRU wzięli udział w walkach z wojskami USA w Afganistanie. Znaczna część bojowników zginęła w walkach, jak jeden z jej liderów Dżuma Namangani, jednak organizacja nie została rozbita a jej siły przeszły w rejon Wazirstanu Północnego. W 2010 r. szacowano liczebność oddziałów IRU na kilkuset bojowników. W 2013 r. uważano już, że może dysponować 3 tys. bojowników⁷⁵ a teren jej działania to północny Afganistan, choć pojawiały się nieudane próby przeniesienia walk do Azji Środkowej. Pomimo niskiej liczebności należy traktować Islamski Ruch Uzbekistanu jako realne zagrożenie dla regionu – w sprzyjających warunkach geopolitycznych – ze względu na wieloletnie doświadczenie bojowe jej członków, którzy mogą stanowić kadre kolejnych oddziałów⁷⁶. Zagrożenie regionu Azji Środkowej

73 Strachota K., *Azja Centralna – charakterystyka regionu...*, s. 119.

74 Izak K., *Islamski Ruch Uzbekistanu* [w:] *Leksykon Organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2014, s. 371.

75 Lang J., *Zbrojni radykałowie...*, s. 17.

76 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 120.

ze strony IRU jest chętnie wykorzystywane, ze względów politycznych do zwalczania opozycji, zwłaszcza przez rządy Uzbekistanu i Kirgistanu, wyolbrzymiające zagrożenie płynące ze strony ww. organizacji, zwłaszcza w rejonie Doliny Fergańskiej. Wydaje się jednakże, że organizacja ma obecnie nikiłe poparcie w społecznościach Azji Środkowej, co potwierdził przebieg kryzysów batkeńskie. Niepokoi natomiast coraz większy jej wpływ na europejskich, a zwłaszcza niemieckich radykalnych neofitów na islam, którzy licznie przyjeżdżają na tereny kontrolowane przez IRU w Waziristanie i wchodzą w skład oddziałów ruchu, jak też dążą do przeprowadzenia zamachów terrorystycznych na terenie Niemiec. W 2013 r. uznano, że Islamski Ruch Uzbekistanu oraz wyrosła z jego szeregów Unia Islamskiego Dżihadu, ukryte w pakistańskim Północnym Waziristanie, były jednymi z najbardziej niebezpiecznych organizacji światowego dżihadu, ściśle związanymi z Al-Kaidą. Liderzy obu grup zasiadają w tzw. Szurze – radzie starszych Al-Kaidy, mającej wobec kierownictwa organizacji i jej lidera głos doradczy w kwestiach politycznych i strategicznych dotyczących całego ruchu dżihadu. Zasięg terrorystycznego oddziaływania IMU obejmuje dziś nie tylko Afganistan (zwłaszcza jego północne prowincje), gdzie jego bojownicy są ważnymi i sprawdzonymi sojusznikami Talibów, w dużym stopniu ponoszącymi ciężar walk z siłami NATO i USA. Od kilku lat komórki Ruchu coraz intensywniej infiltrują także Tadżykistan, Kirgistan i Turkmenistan. IMU wyraźnie dąży do wznowienia swej aktywności w miejscu swego powstania – Uzbekistanie. Teraz jednak, inaczej niż na początku swej działalności, gdy cele były skupione głównie na samym Uzbekistanie, islamiści z IMU dążą do ustanowienia w Azji Centralnej jednego, dużego państwa islamskiego (kalifatu), obejmującego wszystkie kraje regionu i sprzymierzonego z planowanym przez Al-Kaidę i afgańskich Talibów Kalifatem Chorasanu (obszar afgańsko-pakistański). Plany i ambicje strategiczne Unii Islamskiego Dżihadu sięgają z kolei znacznie dalej – prócz aktywności regionalnej, jej komórki tworzone są od kilku lat także w Turcji oraz w Niemczech i państwach skandynawskich. IJU stała w 2007 roku za udaremniowaną próbą serii zamachów w Niemczech, kiedy to planowano równoczesne zdetonowanie ładunków wybuchowych w kilku pociągach oraz zaatakowanie bazy sił USA w Ramstein. W szeregach IJU znajduje się wielu obywateli Niemiec – głównie tureckiego pochodzenia, ale też konwertytów, którzy walczą w Afganistanie, Pakistanie i krajach Azji Centralnej. Szkolą się w obozach szkoleniowych IJU i Al-Kaidy w regionie afgańsko-pakistańskim. IJU to dzisiaj największa w Europie islamistyczna organizacja zbrojna,

sięgająca swymi korzeniami regionu Azji Centralnej i Południowej. Ponoć nawet sama Al-Kaida nie ma tylu ludzi w krajach Unii Europejskiej, co IJU⁷⁷. W nowych uwarunkowaniach strategicznych, organizacja ta stanowi jedno z głównych narzędzi oddziaływania Al-Kaidy na obszarze Europy⁷⁸.

Wśród znacznie słabszych grup zbrojnych, odwołujących się do islamu w Azji Środkowej i – w ograniczonym zakresie – destabilizujących sytuację w regionie wymienić należy zbrojne bandy, które nie zaakceptowały zakończenia wojny w Tadżykistanie, angażując się okazjonalnie w walkach na terenie Afganistanu. Należały do nich m.in. oddziały związane z Mullo Abdullo. Oddziały te współpracowały z afgańskimi gangami narkotykowymi, posiadały słabe wpływy w regionie Doliny Rasz w Tadżykistanie.

Odrębną grupę stanowią w Azji Środkowej organizacje fundamentalistycznie i salafickie o bardzo radykalnym programie i głoszonych postulatach, nie prowadzące jednak działalności zbrojnej. W tej grupie za najważniejszą uchodzi Hizb at-Tahrir – Partia Wyzwolenia⁷⁹. Jest to partia islamska o zasięgu międzynarodowym, głosząca w swoim programie odbudowę kalifatu, który by objął cały świat muzułmański. Nawołuje do obalenia rządów prozachodnich w państwach arabskich (Egipt, Arabia Saudyjska) i prorosyjskich w Azji Środkowej, odrzuca jednak działania metodą siłową. W ekonomii Hizb at-Tahrir promuje wolny rynek i własność prywatną przy pozostawieniu w rękach państwa budynków użyteczności publicznej, transportu publicznego, służby zdrowia, złóż ropy i gazu czy nieużytków. Sprzeciwia się demokracji jako systemowi nieislamskiemu, ale postuluje wybór kalifa w drodze głosowania. Założona została w 1953 jako filia Braci Muzułmanów w Palestynie. W latach 70-tych XX wieku nastąpił rozłam w partii. Przy braku zgody na działania pokojowe z partii wraz z grupą zwolenników wystąpił Salih Sarii, zakładając partię **at-Tahrir al-islami** (*Wyzwolenie Islamskie*). Na Zachodzie partia Hizb at-Tahrir działała w Szwecji, Danii i USA. Niemcy zakazały działalności partii na swoim terytorium (powodem były głoszone przez partię hasła antysemickie). W Wielkiej Brytanii w 1996 z Partii Wyzwolenia wyodrębnił się ruch

77 Otłowski T., *Azja Centralna – kolejny front w wojnie z islamizmem*, „Policy Paper” 29/2013, s. 4–5.

78 Otłowski T., *Strategiczna ofensywa Al. Kaidy*, <http://www.psz.pl/Tomasz-Otłowski-Strategiczna-ofensywa-Al-Kaidy> [dostęp: 12.12.2014].

79 Strachota K., *Azja Centralna...*, s. 121.

al-Muhadžirun (ar. „emigranci”), nawołujący do utworzenia państwa islamskiego w Europie. Organizację zdelegalizowano w 2005 roku.

Na terenie Azji Środkowej organizacja prowadzi działania pokojowe: misyjną, edukacyjną, informacyjną, charytatywną. W chwili obecnej ma pokojowy charakter, ale może się to zmienić w przyszłości, bowiem przyjmuje użycie siły w sytuacji powstania kalifatu. Jej liczebność oceniana jest na kilka tysięcy członków. Głównym regionem jej działania jest Dolina Fergańska, gdzie posiada bardzo mocne wpływy na mieszkających tu Uzbeków. Mimo wielu doniesień prasowych nie potwierdzono prowadzenia przez organizację na terenie Azji Środkowej.

Pozostałe ugrupowania islamskie nie nawołujące do prowadzenia walki zbrojnej, np. Tablighi Jamat czy Nurcilar, są równie negatywnie postrzegane przez elity władzy i zwalczane przez rządy jako wspierające terroryzm, ale także z powodu ich reformatorskiej i prospołecznej aktywności, która w bezpośredni sposób zagraża trwałością autorytarnych rządów. Wspomnianym organizacjom przeciwstawiają się Salafici, którzy wspierają systemy państwowe i społeczne w Azji Centralnej.

Podsumowując zagadnienie islamu w Azja Środkowa należy stwierdzić, że jest ona regionem dotkniętym zjawiskiem wojującego islamu. Jednakże wojujący islam w regionie nie posiada siły, aby na trwale zdestabilizować region w oparciu o własne siły. Spowodowane jest to również brakiem społecznego poparcia dla tego typu działalności wśród większości muzułmanów w Azji Środkowej, odciętej za ZSRR od głównych nurtów i prądów w islamie, brak poparcia w regionie dla haseł wprowadzenia kalifatu. Słabość radykałów islamskich nie oznacza jednak, że problem zagrożenia z ich strony nie istnieje⁸⁰. Działalność Islamskiego Ruchu Uzbekistanu i Islamskiej Unii Dżihadu w Azji Środkowej obliczona jest głównie na radykalizację muzułmanów i werbunek nowych członków, jak też podporządkowanie sobie radykałów islamskich w Kazachstanie. Organizacje stosujące „walczący islam” mają na terenie Azji Środkowej sieć swoich komórek, zajmujących się radykalizacją muzułmanów i ich późniejszym werbowaniem. Działają głównie tam, gdzie słaba jest władza struktur państwowych, a więc w Tadżykistanie i Kirgistanie, znacznie słabiej rozwijając się w Uzbekistanie i Turkmenistanie, gdzie władza kontroluje społeczeństwa, nierzadko w sposób dyktatorski. Nie do końca wiadomo również, jak na ich „aktywność” w regionie wpłynie wycofanie

80 Strachita K., *Dżihad i nowa gra...*, s. 6.

w 2014 r. kontyngent IFOR z Afganistanu Aktualnie zbrojni radykałowie z Azji Środkowej prowadzą dżihad na skalę globalną, m.in. są uważani nierzadko za większe zagrożenie w Europie i w USA niż w Azji Środkowej, gdzie prowadzą akcje werbunkowe, pozyskiwania środków na działalność, ale również planują i próbują prowadzić zamachy terrorystyczne.

Bibliografia

- Bartuzi W., *Islam w Kazachstanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003.
- Bodio T., *Wprowadzenie. Daleki i Bliski Uzbekistan*, <http://www.inp.uw.edu.pl/zbw3/public/documents/uzbekwstepnew.pdf> [dostęp: 30.12.2014].
- Brażkiewicz D., Śliwa Z., *Strategiczne interesy Rosji w Azji Centralnej*, „Kwartalnik Bellona” 4/2011.
- Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie i w Azji Centralnej*, „Prace OSW” nr 23, Warszawa 2006.
- Falkowski M., Lang J., *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, „Prace OSW” nr 51, Warszawa 2014.
- Głębocki H., *Azja Środkowa po 11 września 2001 r.*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 22/2001.
- Głębocki H., *Radykalizm islamski w Azji Środkowej jako czynnik zbliżenia między Rosją i Chinami*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 18/2001.
- Herka R., *Turkmenbasza – Batiuszka Nijazow. Model przywództwa politycznego w Turkmenistanie*, <https://docs.google.com/document/d/1YhL9mYp9W713U-5antN3yvGwZlXhNvE8kzIKWwwgusO8/preview> [dostęp 05.12.2014].
- Izak K., *Leksykon Organizacji i Ruchów Islamistycznych*, Warszawa 2014.
- Jessa P., *Islam w politycznej suwerenności Kazachstanu*, <http://etnologia.pl/swiat/teksty/islam-w-politycznie-suwerennym-kazachstanie.php> [dostęp 05.12.2014].
- Kuzeev R.G., Cervonna S., *Islam w Ewrazii*, Moskwa 2001.
- Lang J., *Zbrojni radykałowie islamscy z Azji Centralnej*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2013.
- Lang J., *Kazachstan walczy z terroryzmem islamskim*, „Analizy OSW” 2012, 10.17.
- Marszewski M., *Islam w Kirgistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003.
- Meller A., *Islam w Turkmenistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003.
- Ponomariow V., *Islam w systemie gospodarczej polityki Uzbekistanu i Turkmenistanu: 1990* [w:] Jordan M.V., Kuzeev R.G., Cervonna S., *Islam w Ewrazii*, Moskwa 2001.

- Perkowska A., *Dezintegracja regionu Azji Centralnej jako pochodna uwarunkowań wewnętrznych*, „Polityka & Bezpieczeństwo” 2/2013.
- Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003.
- Rocznik Statystyczny Kazachstanu 2009, Astana 2010.
- Strachota K., *Azja Centralna – charakterystyka regionu w kontekście stabilności i wyzwań migracyjnych*, Warszawa 2010.
- Strachota K., *Jaka Turcja na Kaukazie i w Azji Centralnej?*, „Tydzień na Wschodzie” 2(294).
- Strachota K., *Islam w Tadżykistanie*, „Prace OSW” nr 38, Warszawa 2002.
- Strachota K., Bartuzi W., *W Azji Centralnej nie ma miejsca dla demokracji*, „Tydzień na Wschodzie” 29/2004.
- Strachota K., *Nowy system „niebezpieczeństwa” regionalnego w Azji Centralnej*, „Prace OSW”, nr 1, Warszawa 2001.
- Strachota K., Falkowski M., *Dżihad i nowa wielka gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Środkowej*, „Punkt Widzenia” 21/2010.
- Strachota K., *Islam w Azji Centralnej. Wprowadzenie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003.
- Turkmenistan, tajemnicze walki w Aszchabadzie*, <http://www.eksportuj.pl/artukul/pokaz/id/14239/turkmenistan-tajemnicze-walki-w-aszchabadzie> [dostęp: 01.12.2014].
- Zapaśnik S., *„Walczący islam” w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska*, Wrocław 2006.
- Zasada G., *Rewolucja 11 września w Azji Centralnej?*, „Tydzień na Wschodzie” nr 3 (254).
- Zasada G., *Wizyta prezydenta Iranu Mohammada Chatamiego w państwach Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie” 16(267).
- Zasada G., *Islam w Uzbekistanie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” nr 7, Warszawa 2003.
- Zasada G., *Terroryzm wraca do Uzbekistanu*, „Tydzień na Wschodzie” 13/2004.

ABSTRACT

JERZY GUŹ

Islam in Central Asia until 1991 in the regional threat analysis perspective. An appendix to Islam issue in the former USSR

The article aims to reveal the history and development of Islam in Central Asia until 1991. The main goal is to offer a comprehensive synthesis regarding introduction the religion among peoples of Central Asia and its further development in Tsardom

of Russia and Soviet Union until 1991. Subsequently the author attempts to expose the geopolitical dependency of the region on neighbouring countries as well as different attitude to religion among nomadic and settled populations. The article is thought to be an introduction to the issue of Islamic jihad in the former USSR. The subsequent article will refer to its further development between 1991 and 2014.

Keywords: Islam, Central Asia, post-soviet region, Islamist rebel groups